

BULGAR İHTİLALİNİN HAZIRLANMASINDA DIŞ GÜÇLERİN YARDIMI VE KÜLTÜREL FAALİYETLER

Nahit DİNÇER

GİRİŞ :

Rumî takvimle 20 Nisan, Miladî takvimle 2 Mayıs 1876 tarihinde Bulgarlar, Rusların ve diğer batılı ülkelerin maddî ve mânevî yardımları neticesinde, Osmanlı hakimiyetine karşı bir isyan hareketi başlatmak istemişlerdir. Bulgarlar, bu isyan hareketine "NİSAN İHTİLÂLİ" adını vermişlerdir.

Nisan ihtilâli, Bulgar tarihçilerine göre: "Bir yiğitlik destanı", "Gerçek bir ayaklanma", "Beşyüz yıllık Türk idaresi boyunca Bulgarların en mühim isyanı", "Osmanlı hâkimiyetine karşı Bulgar milletinin giriştiği millî kurtuluş savaşının zirve noktası"dır.

Bulgar tarihçilerinin överek anlattıkları bu isyan hareketi, kırk yıllık çok yönlü ve yoğun gayretlere ve çalışmalara rağmen, bir halk hareketi, millî bir hareket, tabîî bir hareket olmaktan uzak olduğu için, çok kısa bir sürede bastırılmıştır.

Fransa'nın Rusçuk Konsolosu Aubert, 2 Nisan 1876 tarihli yazısında isyanı şöyle değerlendirmişti: "Bulgar isyanı bitmiş telâkki ediliyor. Dışardan gelmiş tahrikçiler tarafından çıkarılmış olan hareket, asla millî olmamıştı ve bu itibarla zaten dayanamazdı."

A.B.D. Başkanı Wilson'un isteği üzerine 10 Ocak 1917 tarihinde müttefikler, Birinci Cihan Harbi'nin gayesini şöyle açıklamışlardı: "...medenî dünya bilmektedir ki, müttefiklerin harp gayeleri, herşeyden önce ve zarurî olarak... Türklerin kanlı istibdadına düşmüş halkların kurtarılmasını, Avrupa medeniyetine yabancı olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa dışına atılmasını içerir."

Müttefikler, harbin gayesini iki madde halinde toplamışlardı:

1. Türklerin hakimiyeti altındaki halkların kurtarılması,
2. İmparatorluğun Avrupa dışına atılması.

Batılıların bu zihniyeti 19. asırda en korkunç şekilde kendini göstermiştir. Osmanlıların Balkanlardan atılmak istenmesinin kökünde bu zihniyet yatmaktadır. Diğer taraftan, müslüman ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıp, Batı emperyalizminin hakimiyeti altına girmesinde ve sömürge haline getirilmesinde de bu zihniyet direksiyon vazifesini görmüştür. Her iki maddesiyle bu zihniyet halen geçerliliğini muhafaza etmektedir.

1876 Nisan İhtilâlinin bastırıldığı yıllarda İngiltere'nin muhalefet lideri ve yukarıda ifade edilen batılı zihniyetin o tarihte temsilcisi Lord Glâdiston idi. Lord Glâdiston'un öncülüğünü yaptığı Türk düşmanlığı hareketi, İskoçya dahil, bütün İngiltere'yi sarmıştı. Türk düşmanlığında ve Türklerin Rumeli'nden uzaklaştırılmasında İngiliz liberalleri ile, mutlakiyetçi Rus Pan-Slavistleri fikir ve his birliği içindeydiler.

Bir taraftan Lord Gladiston'un çalışmaları, diğer taraftan Rus Pan-Slavistlerinin gayretleri, 1877-1878 Osmanlı-Rus muharebesine sebep olmuş, bu harp neticesinde, Rumeli Türklüğü beşyüz yıllık kökünden sökülüp atılmıştır. Rumeli'nde, Bulgaristan'dan perişan bir şekilde kaçanlar, yani kılıç artıkları hariç, yarım milyondan fazla Türk şehid edilmiş ve Bulgarlara vatan haline getirecekleri bir toprak parçası açılmıştır.

1878 tarihinde Rumeli'nde 2.582.395 Bulgara karşılık 3.913.354 Türk nüfusu vardı. Bu şartlar içinde bir Bulgar devletin kurulması mümkün görülmemekteydi. Bunun için Rus Pan-Slavistleri, Osmanlı-Rus muharebesinden önce "Bulgaristan Mülki İdare Teşkilâtı" diye bir teşkilât kurmuşlardı. Bu teşkilât, Bulgar devletinin kurulması ve yaşaması için "Nüfus İhtilâli"ni

ve "Toprak İhtilâli"ni planlamıştı. Nüfus İhtilâli'nden kasıt, Bulgaristan'daki Türk ırkının yok edilmesi, Toprak İhtilâli'nden maksat, öldürülen veya yurtlarından kaçırılan Türklerin topraklarının Bulgarların mülkiyetine geçmesi idi. Harp içinde her iki plânın tahakkuku için çalışılmış ve yarım milyondan fazla Türk şehid edilmiştir. 1878 Berlin Andlaşması ile de Bulgar devleti prenslik şeklinde tarih sahnesine çıkmıştır.

Ele aldığımız bu konuda :

1. İnançları farklı (Katolik, Protestan, Ortodoks), milliyetleri farklı (Rus, Fransız, Amerikan, İngiliz, İtalyan vs.), rejimleri farklı hristiyan batıların, Türklerin Rumeli'nden uzaklaştırılmaları ve bir Bulgaristan var edebilmeleri yolundaki ittifaklarını, müşterek gayret ve faaliyetlerini,

2. Nisan İhtilâli'nin hazırlanabilmesi için, tarihin sayfalarından silinmiş olan Bulgarların millet haline gelmesinde, kültürün oynadığı münakaşa kabul etmeyen büyük ve mânâlı rolünü,

3. Silahlı çatışmalarda, Rusya'nın yaptığı fikrî ve maddî yardımları, Bulgar Devletinin varedilebilmesi için gayretlerindeki, çalışmalarındaki ısrarı ve çalışma metodlarını ortaya koymaya çalıştık.

19. ASRIN BAŞINDA BULGARLARIN DURUMU :

"Türkiye ve Balkanlar - Nereye Gidiyorsun Türkiye?" isimli kitabında Halil Yaver: "1857 tarihinde ne Bulgaristan vardı, ne de Türkiye'de Bulgar milletinin ismi söylenirdi. Bunlar, Tuna vilâyetinin kalabalık Türk nüfusu arasında kaybolmuş göçebe amelelere benziyordu" diyor. Dr. G. Wasburn: "Türkiye'de Elli Sene" adlı kitabında "Bulgarlar elli sene evvel, Batı Trakya tarihinden kaybolmuştu. Biz onları meydana çıkardık" demekle, Halil Yaver'i doğrulamış oluyordu. Dr. G. Wasburn'un, Robert Kolej mensuplarından olduğu bilindiğine göre, "Biz onları meydana çıkardık" ifadesinden de, Bulgarların 19. asrın ikinci yarısında tarih sahnesine çıkışında Amerika ve Robert Kolej tesirlerini de açıklamış oluyordu.

"Rumeli'nden Türk Göçleri" adlı eserinde Bilâl N. Şimşir, 18. asrın sonunda dünyanın Bulgar milletinin varlığından haberdar olmadığını yazmaktadır.

18. asrın sonunda Balkanlarda dolaşan yabancılar, Tuna ile Ege Denizi arasındaki topraklarda yalnız Türklerle, Rumların yaşadıklarını yazıyorlardı. Bulgarlar dinî bakımdan Rum kilisesine, siyasî bakımdan Türklere tabi idiler. Rum kilisesi, Bulgarları Rumlaştırmaya çalışıyordu. Varlıklı ve tahsilli Bulgarlar, kendilerini Rum sayıyor ve Rumlukları ile övünüyorlardı.

19. asrın başında işlenmiş bir Bulgar dili yoktu. Filoloji ile uğraşan ilim adamları, bir Bulgar dilinin mevcut olduğunu bilmiyorlardı. Bulgarlar kilisede Rumca dua ediyor, günlük yaşayışlarında genellikle Türkçe konuşuyorlardı. Türkçe, Bulgarlar arasında yaygındı. Bulgarların kendi aralarında, evlerinde konuştukları dil, sayısız Slav lehçelerinin karışımından meydana gelen bir çeşit karışık dil idi. İşlenmiş bir Bulgar dili olmadığı gibi, bir Bulgar edebiyatı da yoktu. Özetlersek, 18. asrın sonunda, 19. asrın başında Bulgarlık diye bir konu olmadığı gibi, Bulgar diye bir millet bilinmiyordu.

VENELİN'İN ÇALIŞMALARI :

1828/1829 Türk-Rus harbinden sonraki yıllarda Rus Pan-Slavistleri ile, Bulgarlar arasında ilişkiler gelişmeye başladı. Rus Pan-Slavistlerinden biri olan Yuriy İvanoviç Venelin (asıl adı Georgi Hutza) (1802-1839), harbin içinde, yani 1829 yılında, "ESKİ VE BUGÜNKÜ BULGARLAR VE RUSLARLA SİYASİ, ETNOĞRAFİK, TARİHİ VE DİNİ BAĞLAR" isimli kitabını neşretti. Venelin bu kitabında, Bulgarların Türklüğünü reddediyor, onları, büyük Slav ailesinin bir kolu sayıyordu. Odesa ve Bükreş'teki Bulgarlar arasında Pan-Slavizm fikirlerini yayan bu kitap, Rus kamuoyunu Bulgaristan üzerine çekmişti. 1830 yılında Venelin, Rus İmparatorluk Akademisi tarafından Bulgarların dilini incelemek üzere Dobruca'ya gönderilmişti. Venelin, Bulgarlarla ilgili birkaç kitap daha yazmıştır. Ölümünden iki yıl sonra, Moskova Bulgar kolonisi Venelin'in heykelini dikti ve üzerine şunları yazdı: "Bulgar milletinin eski ve şanlı varlığını ilk defa dünyaya hatırlatan ve onu yeniden doğmuş görmeyi arzulayan odur. Tanrım, onun duasının gerçekleşmesi için sana dua ediyoruz."

ROBERT KOLEJDEKİ ÇALIŞMALAR :

Robert Kolejde, Bulgar İhtilâli'nden evvel, ihtilâlin liderliğini yapabilecek, ihtilâlden sonra da, Bulgarları idare edecek

Bulgar gençlerini yetiştirme faaliyeti yürütülmüştür. Robert Kolejde bu faaliyetler devam ederken, Bulgaristan'ın Samokov, Yeni Zağra, Razlov kasabalarında Protestan okulları açılmıştı. Bu okullarda çalışan Protestanların Bulgar eğitimine büyük yardım ve hizmetleri olmuştur.

Robert Kolejde, Cyrus Hamlin'den sonra müdürlük yapmış olan Dr. G. Wasburn "Okulla (kolejle), Bulgar tarihi arasında tam bir birlik vardır" itirafında bulunmuştur.

Robert Kolej'in ilk nüvesi Bebek Semineri (din okulu)'dir. Bebek Semineri'nin kurucusu Cyrus Hamlin'dir. Cyrus Hamlin, 1850 yılında İstanbul'daki paşaların Bulgar bahçıvan ve sütçüleri ile temasa geçti. İstiklâli uğruna Osmanlı Devletine isyan edecek bir Bulgar unsurun bulunup bulunmadığına kanaat getirmek istemişti. İstanbul'da Bulgar işleriyle meşgul Amerikalı Dr. Long, daha sonra Dr. G. Wasburn aynı fikirler etrafında birleşmişler ve faaliyete geçmişlerdi.

1863 Eylül ayında Bebek'te küçük bir evde, daha sonra Robert Kolej adını alacak olan okul açılmıştı. Dr. G. Wasburn, "Türkiye'de Elli Sene" adlı kitabında "Bulgar milletinin rehberi olsunlar diye Bulgar gençlerini terbiye ettik. Bu okul, gerek Türkiye'de, gerek Bulgaristan'da, Bulgarlığa ait bütün olayları idare etmiş, Bulgar milletinin menfaatine uygun olarak hareket etmekten çekinmemiştir. Bulgarlar, bizim sayemizde İngilizleri, Amerikalıları elde etmeye muvaffak oldular. Bir Bulgaristan ortaya çıktı" diyor.

Bu okulda yetişmiş olan Bulgar P. M. Mateef, Cyrus Hamlin'in otuz Bulgar öğrenci ile okulu açtığını belirtmiştir. 1864 tarihinden itibaren her yıl 30-50 arasında Bulgar genci okula, ihtilâl grupları olarak hazırlanmak üzere alınmıştır. Okulu bitiren Bulgar gençleri Balkanlara dağılıyorlardı. 1864-1871 yılları içinde, bu yolla, yüzlerce Bulgar gencinin yetiştirildiği belirtilmektedir.

İstanbul'da bu çalışmalar devam ederken, Dr. Long da Bulgarlar arasında dolaşarak, gençleri teşvikle isyana hazırlıyordu. Dr. Long'un çalışmaları verimli olmuş olsa gerektir ki, bu zatın "Bulgar Kahramanı" şöhretini haiz olduğu ileri sürülmüştür.

YENİDEN DOĞUŞ :

1762 yılında, Paisiy Hilendarski adlı bir Bulgar keşiş, bir milleti uyandırmanın, diriltmenin, millet yapmanın yolunu, o milletin tarihinde, dilinde, yazısında, devlet ve din büyüklerinde, kendine ve soyuna güveninde, tek kelime ile, kültüründe bulmuştu. Bu fikirlerini de köy köy dolaşarak yaymaya çalışmıştı. Bu harekete Bulgarlar, "YENİDEN DOĞUŞ" adını vermişlerdir.

Paisiy'in yolunu, ruhanî adı Sofraniy olan ikinci bir papaz takip etmiştir. Bu, hem papazlık, hem de öğretmenlik yapmış, Paisiy'in fikirlerini yaymaya çalışmış, daha sonra Bükreş'e giderek Rusya'nın yardımı ile Bulgaristan'ın kurtuluşu için çalışmıştır.

KÜLTÜREL FAALİYETLER :

1. BULGAR ALFABESİNİN YAZILMASI :

Hücre okulları (Kiliyni Uçulišta) denen ve Osmanlı hakimiyeti süresince eğitim kuruluşları olma hakkını üzerinde taşıyan manastır okulları 19. asrın ikinci yarısında ortaya çıkan dünyevî ihtiyaçlara cevap verebilecek durumda değillerdi.

Yunanlılar, yalnız Yunanistan'da değil, Bulgaristan'da da dünyevî eğitim veren okullar açmışlardı. Böylece birkaç vasıtayı birden kullanma imkânını varetmek istemişlerdi. Açtıkları okullarda, bir yandan Yunanlıların millî duygularını yükseltmeye çalışırken, diğer taraftan, bilhassa Yunan millî devletinin kurulmasından sonra, Bulgarların kültürel asimilasyonunu gerçekleştirmek için gayret sürfediyorlardı.

Bulgar dilinde eğitim ve öğretim hizmeti veren okulların açılması zarureti ilk duyanlardan biri Dr. Piter Beron'du. Bunun için çeşitli bilgileri içinde toplayan ve adı "arazlinçi pouçeniya" olan ilk Bulgar alfabetesini yazmış ve 1824 yılında Avusturya'da bastırmıştı. Bulgar dili bir alfabeye kavuşmakla, yazı dili haline geliyor ve işlenmiş bir dil olma yolunu tutuyordu.

2. SLAVLIK TEMELİNE DAYALI BULGAR MİLLİ OKULUNUN AÇILMASI :

Bulgaristan mes'elesinde Ruslar, ilk defa okullar açmak yoluyla işe koyulmuşlardır. 1832 yılında, Kont Sergey Samanoviç Uvarof, Moskova Üniversitesi üzerine hazırladığı bir raporu Çar Nikolay'a sunmuştu. Raporda, Rus eğitim ve öğretimi, Rus ortoksluğu, Çar mutlakiyeti, Rus milliyetçiliği prensipleri üzerine oturtulmuştu. Bu rapor Çar tarafından kabul edilmiş, 1833 yılında Uvarof, Millî Eğitim Bakanlığına getirilerek, bu prensipler üzerine oturtulan okulu tatbik safhasına geçirmiştir. 1835 yılında da Koca Balkanların içinde, Tırnova yakınındaki Gabrova kasabasında, Rus eğitim prensiplerine uygun olarak, Bulgarların ilk millî okulu açılmış oldu. Bu okulun açılmasında gayreti geçen, Slavlık ve Pan-Slavizm ülküsüne yeni kazanılmış olan Vasil E. Aprilov (1789-1847)'du. Aprilov, okulun açıldığı Gabrova'da doğmuştu. Varlıklı bir aileden gelmekteydi. 11 yaşında Moskova'ya tüccar olan kardeşinin yanına gönderilmiş ve orada Rum okulunda okumuştur. Aprilov, kendisini Rum biliyordu. Odesa'da yerleşip iş tutmuştu. 1814 yılında Türkiye'ye karşı Yunan ihtilâlini hazırlamak için Odesa'da kurulan "Filiki Eteryia" cemiyetine ilk üye yazılanlardan ve en fazla yardım yapanlardan biri idi. 15 yıl kadar Yunanlılık ve Hellenizm dâvasına hizmet ettikten sonra, "Dünkü ve Bugünkü Bulgarlar" kitabının yazarı Venedin'in tesiriyle Aprilov, Slav olduğunu anlamış ve bu defa Slavlık ve Pan-Slavizm dâvasına hizmet için 1835 yılında yukarıda bahsi geçen okulu açmıştı.

Slavlık prensiplerine dayandırılarak açılmış bulunan Gabrova'daki Bulgar millî okulu, bazı Bulgar tarihçilerinin iddia ettiği gibi Bulgar burjuvazisinin, yani bir sınıf hareketinin neticesi değildi. Rusların plânladığı ve Bulgarlığı yeni hissetmenin heyecanını yaşayan bir tüccarın davranışının mahsulü idi.

Almanya'da "Bulgar Kartalı" adlı gazeteyi çıkaran İ. A. Bogorov da, İstanbul'da Kuruçeşme Rum okulunda okumuş, sonra Odesa'da eğitim görmüş ve daha sonra Leipzig ve Paris'te yüksek öğretim yapmış bir kişidir. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi, Bulgar aydınlarının Rum okullarında okudukları, sonra da Odesa'da Pan-Slavistlerce eğitildikleridir.

1835 yılına kadar Bulgaristan'da, modern mânâda bir Bulgar okulu yoktu. 1800 tarihinde 42'si köy okulu, 6'sı kasaba

okulu olmak üzere 48 okul vardı. 1800 yılında Fener Patriğinin Bulgar kilise okullarının kapatılmasıyla ilgili tamimine rağmen bu okullar kapatılmamış, bilâkis, bir taraftan Rumluk tesirinden kurtulurken, diğer taraftan yenileri açılmak suretiyle bu okullar çoğalmıştır. 1835 yılında 168'i köylerde, 37'si kasabalarda olmak üzere toplam 205'e yükselmişti.

1835 yılında Gabrova'da açılmış olan okul, Slavlık heyecanının bütün Bulgarları sarması gayesiyle kurulmuştu. Bir taraftan Bulgaristan'da Slav milliyetçiliği temeline dayanan modern okullar açılırken, diğer taraftan da eski din okulları Slavlaştırılıyordu. 1840 yılında okul sayısı 282'ye, 1841-1845 yılları arasında ortalama her yıl on okul açılmış, 1845 yılında 352'ye çıkmıştı. Okul sayısı 1851 yılında 488'e, 1853 yılında 546'ya, 1854'te 562'ye, 1855'te 588'e yükselmişti. Osmanlı Hükümetinin gözleri önünde kültür yoluyla, eğitim yoluyla sessiz bir inkılâp vuku buluyor, Bulgarlar, Slav milliyetçisi olarak yetiştiriliyordu. Okul, millî şuurları gelişmemiş olan Bulgarları, millet haline getiriyordu. 1856 Islâhat Fermanından sonra okulların açılması çok hızlanmıştı. 1855 yılında 588 olan Bulgar okulları, 1860'ta 807, 1865'te 986, 1870'te 1217, 1877'de ise 1504'ü bulmuştu. Bu duruma göre 1856-1877 yılları arasında Bulgaristan'da okul sayısı âdeta geometrik bir dizi biçiminde artmıştı.

3. BULGAR ÖĞRETMENLERİN YETİŞTİRİLMESİ :

Açılan bu okullara öğretmen yetiştirilmesi problemini gene Rus Pan-Slavistleri halletmişlerdi. Aprilov, Rus kültürüne yaklaşma, Bulgar çocukları için Rusya'da burs verilmesi ve bunların Rus orta ve yüksek okullarında eğitim görmeleri fikrini müdafaa etmiştir. Ondan başka, ilerde kendisinden bahsedilecek olan, Nayden Gerov (1823-1900) ve İvan Andreev Bogorov (1820-1892) gibi Bulgar milliyetçileri de Rus kültürüne geniş ölçüde dayanmaktan yana idiler. Bunlar Rus Pan-Slavistlerinden destek almak istiyorlardı. 1856 yılından önce, sayıları az olmakla beraber, bazı Bulgar gençleri Rusya'ya öğrenime gitmiş ve Rus Pan-Slavistleri tarafından yetiştirilmişlerdi. Bogorov ve Gerov bunlardandı. Bulgar millî eğitiminin gelişmesinde Rusların rolü büyük olmuştur.

Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye işlerine bakan Asya Dairesi Müdürü, meşhur Pan-Slavist General İgnatıyef'in, yine

Pan-Slavist olan Rusya'nın Filibe Viskonsolosu Nayden Gerov'a gönderdiği 13/25 Şubat 1863 tarihli talimatta şunlar yazılmaktaydı:

"Dindaşlarımız Sırlar ve Bulgarlar, yurt dışındaki ajanlarımızın iltiması ile, şimdiye kadar eğitim için Rus dinî ve askerî eğitim kurumlarına yerleştiriliyorlardı; şimdi ise, imkân ölçüsünde, çeşitli üniversitelere yerleştirilmektedirler. Kendilerinin jimnazlara ve üniversitelere yerleştirilmeleri büyük güçlükler doğurmakta ve ayrılan yerler gelen genç Slavların sayısını karşılamaktan uzak kalmaktadır. Bundan başka, tecrübeyle anlaşıldı ki, Kuzey Rusya'daki (eğitim) kurumlarına yerleştirilenlerin çoğu, iklimin sert olması yüzünden öğrenimlerini bitirememekte, Kiev'de okuyanlar ise, zararlı yabancı etkilere maruz kalmaktadırlar.

"Bütün bu düşünceler, Millî Eğitim Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığını, Rusya'da eğitim görmeleri için Slavlara daha geniş imkân hazırlamak ve aynı zamanda gözetimi kolaylaştırmak ve daha sistemli eğitmek için onları bir arada toplamak hususunda harekete geçildi.

"Geçen yıl Odesa'da ve Nikolaev şehrinde onlar için özel yurt açılması kararlaştırıldı (...) Buraya sadece Bulgarlar ve Sırlar yerleştirilecektir.

"Genç Slav adaylarını seçerken aşağıdaki hususları göz önünde tutmanız gerekir:

1. Adaylar Ortodoks mezhebinden olmalı,
2. 10 yaşından küçük, 15 yaşından büyük olmamalı,
3. Aritmetiğin ilk dört işlemini bilmeli ve Rusça okuyup yazabilmelidir (...)

"Teklif edeceğiniz aday listesini daireye (Asya İşleri Dairesine) gönderirken, aynı zamanda adayların herbiri ve aileleri hakkında derleyebileceğiniz bilgileri de göndermeniz (mercudur)."

Yalnız erkek çocuklar değil, kız çocuklar da burslu olarak Rusya'da eğitilmişlerdir. Bunlar için de Rusya'da özel yurtlar açılmıştır. Yine Asya İşleri Dairesinden Filibe Rus Konsolosluğuna gönderilen 25 Mayıs 1870 tarihli ve 1641 sayılı uzun bir

talimatta, Türkiye Slavlarının kızlarını Rus okullarında burslu okutma ve öğretmen yetiştirme işine hız verildiği, bu kızlar için de yurt açıldığı, bu işin nasıl düzenlenip plânlandığı inceden inceye anlatıldıktan sonra, Rusya'ya gönderilecek kız çocuklarında şu şartların arandığı bildirilmektedir :

1. Adaylar mutlaka Ortodoks mezhebinden olmalı,
2. Vücutça kusursuz ve hastaliksız olmalı,
3. Çocuklar, tercihan fakir ailelerden seçilmeli, Rusya'ya özel yararlığı dokunan ailelerin çocuklarına da öncelik verilmeli,
4. Adaylar sekiz yaşından küçük, 13,5 yaşından büyük olmamalı,
5. Öğrenimlerini bitirip geri döndükten sonra işsiz kalmamaları veya birbirleriyle zararlı rekabete girişmemeleri için adaylar, tercihan, aynı aileden ve aynı yerden değil, değişik yerlerden seçilmelidirler..." Kız çocukları genellikle beş yıl öğrenim gördükten sonra tekrar Türkiye'ye dönmekte ve Bulgar okullarına öğretmen olmaktaydılar. Erkek çocuklar da Türkiye'de (Bulgaristan'da) öğretmenlik yapmak üzere yetiştirilmekte idiler.

Balkanlarda Rusya'nın Pan-Slavist eğitim hareketini yerinde takip eden Rusçuk'taki Fransız Konsolosu Eynaud, hükümetine gönderdiği 2 Kasım 1869 tarihli ve 32 sayılı raporunda şunları yazmıştı :

"Rusya, Türk İmparatorluğu'ndaki Bulgarları kendi ileri karakolu durumuna getirmek için yalnız şiddet yollarına bel bağlıyor görünmemektedir. Bu yoldaki denemeler şimdiye kadar başarılı olmadı... Bulgar köylüsü sadece maddî menfaatleriyle meşguldür. Ama Rusya taraftarı grup, bugünkü durumda Pan-Slavizm dâvasının köylüler arasında az taraftar bulmasının gelecek neslin hararetli sempatisinin kazanılmasına ve şimdiden çocukların elde edilmesine engel olmadığını anlamaktadır. Rusya, genel eğitimi yöneterek duruma hâkim olmayı ummaktadır. Kabul etmek gerektir ki, bu alanda daha şimdiden ciddi başarılar elde etmiştir. İhtilâl hazırlamak güç, pahalı ve tehlike dolu bir iştir; okulları ele geçirerek bütün bir neslin fikrini istenilen yönde değiştirmek ise kolaydır. Bunun için öğretmenleri yetiştirmek ve onlara maaş vermek yeter. Rusya işte bunu yapmaktadır... (Bugün) Bulgar öğretmenlerinin beşte dördü oradan (Rusya'dan)

gelmektedir... Rus-Bulgar öğretmenler, kendilerine uygulanan sisteme göre çocukları yetiştirmekte, eğitimi siyasi bir alet yapmaktadırlar... Verdikleri eğitim basitin basitidir, ama, Çar'ın iyilikleri, büyük Slav vatanının kaderi... üzerine öğrencileri uzun uzun yetiştirmektedirler... Osmanlı hükümetini Bulgar milletinin zalimi, batılı devletleri de Bulgar milletinin kurtuluş gününü geciktirmeyi isteyen düşmanlar olarak göstermektedirler. Çar'a dua, dersin başında ve sonunda çocuklara tekrarlatılmaktadır. Sultan'ın adı ise, resmî olarak mükâfat dağıtımını gibi bir Türk memurunun hazır bulunduğu törenlerde anılmaktadır.

"Hükümet bu durumu bilmiyor değildir. Fakat, Fetih devrinden beri gösterdiği müsamaha zihniyetine bağlı kalarak Bulgar cemaatinin içişlerine karışmak istememektedir. Esasen büyük bir hoşnutsuzluk yaratmadan bu propagandaya doğrudan doğruya karşı gelmesi güç olacaktır. Eğitim ışığının yayılmasına engel olduğunu ve daha kolay baskı altında tutabilmek için Hristiyanları cahil bıraktığını söylemekten geri durulmayacaktır."

Yukarıda verilen vesikalardan anlaşılacağı gibi, Bulgar çocukları daha küçük yaşlarda Rus eğitim kuruluşlarına alınıyorlardı. Bu yaş kızlar için 8 ile 13,5, erkekler için 10 ile 15 idi. Bu küçük çocuklar nispeten kozmopolit olan şehirlerden değil, daha saf halde kalmış, kasaba ve köylerden, fakir ve Ortodoks olan aile çocuklarından seçiliyorlardı. Seçilen bu çocukların zararlı tesirler altında kalmamaları için şehirlerden uzak yerlerde özel olarak açılmış yurtlarda, özel olarak eğitilmekte idiler. Başka bir ifadeyle, bu küçük çocuklar, sistemli bir beyin yıkama ameliyesine tabi tutulmakta, yoğurulmakta, koyu bir Pan-Slavist olarak doğdukları kasaba ve köylere öğretmen olarak gönderilmekte idiler. Yalnız, seçilen çocuklar, aynı kasaba ve köyden olmayıp çeşitli yerlerden idiler. Buna bilhassa dikkat ediliyordu. Böylece, Pan-Slavizmin Bulgarlar arasında yayılması, inkişaf etmesi, belli sınırlarda kalmaması temin edilmiş oluyordu. Öğretmen olarak yetiştirilen kız ve erkek çocuklar, şehirlere nazaran daha saf ve bozulmamış olan köy ve kasabalardan seçiliyorlar, Rusya'da gene kozmopolit yerlerde uzakta, özel yurtlarda yetiştiriliyor, öğretmen olarak kendi köyelerine gönderiliyorlardı.

Fetih'ten beri süregelen müsamaha zihniyetine, 1839 Tanzimat, 1856 Islâhat Fermanları hükümlerine bağlı kalmayı pren-

sip edinen Osmanlı Hükümeti, olayları ancak seyirci gibi gözlemekle yetinmek durumunda kalıyordu. Ne var ki bunlara, Pan-Slavistlerin ve Pan-Slavistlerin başı İgnatıyef'in Rusya'nın büyük elçisi olarak görevlendirildikten sonraki tesirlerini, o günlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderine tesir eden siyasîlerinin de durumlarını dikkate alarak, Bulgar olaylarını değerlendirmek gerekir.

4. BULGAR EDEBİYATI :

1835 yılında Bulgar diliyle yazılmış olan kitaplar çok azdı. 1839 yılından sonra kitap sayısında artış görülmekle birlikte, bilhassa 1856 Islâhat Fermanından sonra bu artış hızlanmıştır. Bir fikir vermesi bakımından aşağıdaki istatistik örnek olarak verilmiştir :

<u>Yıllar</u>	<u>Kitap sayısı</u>	<u>10 yıllık artış</u>
1806-1828	16	
1829-1838	33	17
1839-1848	110	77
1849-1858	287	177
1859-1868	614	327
1869-1878	811	197

Uzun yıllar manevî gıdası daha çok din ve okul kitaplarından ibaret kalmış bir ülke olan Bulgaristan, modern mânâda bir edebiyatı ancak 1860 yıllarında meydana getirebilmiştir. Bilhassa 1859-1868 yılları arasında kitapların çok fazla artması, böyle bir edebiyatın doğmuş olduğunu göstermektedir. 1869-1878 yılları arasında, bir evvelki on yıla nazaran kitap sayısında görülen düşüşün sebebi, artık silahlı mücadelenin başlamış olmasıdır. Kitap ve diğer kültürel faaliyetler, silahlı mücadeleyi hazırlayan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Burada önemli gördüğümüz bir noktaya daha temas etmek istiyoruz; o da: 1840 yılında Neophytos adındaki bir Bulgar papazının, Amerikalı bir misyonerin yardımı ile, İncil'i Bulgar diline çevirmiş olmasıdır. Bu olay Bulgar kültürü bakımından önemli olduğu gibi, Amerikan yardımlarının nereye kadar uzandığını göstermesi bakımından da önemlidir.

5. BULGAR BASINI :

Bulgar basınının başlangıcını 1840 yıllarına götürebiliriz. Nikolay Todorov'a göre Bulgar diliyle çıkan gazetelerin yıllara göre durumu şöyledir :

<u>Yıllar</u>	<u>1839-48</u>	<u>1849-58</u>	<u>1859-68</u>	<u>1869-78</u>
(Gazete) Sayıları.	3	6	27	74

Belirli aralıklarla ilk Bulgar dilindeki dergi 1844 yılında İzmir'de Amerikan misyoneri tarafından neşredilmiştir. Derginin adı Lüboslovis (Filoloji) idi. Bu derginin büyük bir kısmı, yine İzmir'de Amerikan misyonerlerince çıkarılmakta olan Yunanca bir gazetenin Bulgarca tercümesiydi. Dergi 24 sayı çıkmıştır. Bulgar halkından ilgi ve destek görmediği için 1846 yılında kapanmıştır. Aynı yıl Almanya'nın Leipzig şehrinde Pan-Slavistler tarafından yetiştirilmiş olan Bulgar milliyetçisi Bogorov, Bulgarski Orel (Bulgar Kartalı) adlı gazeteyi Pan-Slavistlerin tesiri ile çıkarmıştı. 1848 yılında Bogorov'u İstanbul'da görüyoruz. Bu defa İstanbul'da Tsarigradski Vestnik (İstanbul Gazetesi) adlı gazeteyi çıkardı; bu gazete 14 yıl yaşadı.

1856 ile 1876 yılları arasında 32'si Türkiye sınırları içinde 65'i Türkiye sınırları dışında, irili, ufaklı 95 gazete ve dergi neşredilmiştir. Fakat, bunların çoğunun ömürleri çok kısa olmuştur. 1876 yılında gene irili ufaklı 23 Bulgar gazete ve dergisi hayatlarını sürdürüyorlardı.

6. BULGAR KÜTÜPHANESİ :

Bulgar şehirlerinde okulların dışında, kısa bir sürede "Çitalıça" adı verilen kütüphaneli okuma salonları kuruldu. Bu okuma salonlarında kitaplar bir araya getiriliyor, konferanslar düzenleniyor, tartışmalar yapılıyor, hatta tiyatro oynanıyordu. Bulgar tiyatrosunun başlangıcını Çitalıçalar'a götürenler vardır.

7. RUS KONSOLSLARI VE ÇALIŞMALARI :

Bulgaristan'a öğretmen yetiştirme ve Bulgar okullarına yardım işini Pan-Slavistlerin organize ettikleri yukarıda açıklanmış-

11. Pan-Slavistler Rusya'da devletin kilit noktalarını ele geçirmişlerdi. Bilhassa, konumuzla ilgili olan, Dışişleri Bakanlığı Asya İşleri Dairesi bunların elinde idi. Bu dairenin başkanı olan İgnatıyef, bir kısmı Bulgar asıllı olan birçok kişiyi ilerde konsolosluklarda kullanmak üzere yetiştirmişti. Ruslar için çok önemli yerlerden biri olan Filibe'de görev alan Viskonsolos Nayden Dobreviç Gerov bunlardan biridir. Mahmud Celâlettin Paşa, Nayden Gerov'un düşünceleri ve çalışmaları hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Aslen Avrat-Alanlı olup, Kırım muharebesinde düşmana (Ruslara) casusluğu açıklığa kavuşmasından dolayı, bir yolunu bulup Rusya'ya kaçan Nayden Gerov, Bulgarlar tarafından çıkarılacak fesat hareketlerini deruhte etmesi üzerine, Rusya devleti tarafından Filibe'ye konsolos tayin kılınmış ve yerliden konsolos nasbının kabul ve tasdiki, anlaşmalara ve kanuna aykırı iken, her nasılsa bir müfsidin konsolosluğu, Babiâli tarafından uygun görülerek, memuriyetine dair ferman dahi verilmişti. Nayden Gerov, bütün çalışmaları, Bulgaristan ihtilâlinin çıkarılması sebeplerini kolaylaştırmaya hasrederek, Filibe'de hayli taraftar ediniş, Sırbistan ve Viyana'dan getirilen ve zaten Bulgar olan mektep hocalarının neşriyat ve telkinlerini artırmaya çalıştı. Filibe Bulgar Metropolitdi Panartos -ki onların kahramanlarından biri idi- onu ve diğer muteber sözü geçenleri çeşitli vaadler ve yardımlarla yanına çekmiş ve on seneden beri Viyana'da bulunup hekimlik tahsili yaparak Filibe'ye gelen kardeşi Esbas vasıtasıyla maksadının hâsıl olmasına kuvvet verip, Bulgaristan'ın sınırını İstanbul kapılarına kadar uzatacak bir millî bağımsız hükümet teşkilinin imkân ve zamanı geldiğini ilân ile Bulgar gençlerinin çoğunu aldatarak, onları tahrik etmiş, silâh ve harp malzemesi tedarikine teşvik etmişti."

"İngilizlere, Fransızlara verilen kapitülasyonlar ahkâmı", Küçük Kaynarca Antlaşması ile "Rusya'ya da aynen teşmil edilmiştir" maddesine dayanarak Ruslar, Filibe, Edirne, Rusçuk, Varna, Selânik, Manastır, Saray-Bosna vs. yerlerde konsolosluklar açmışlar ve buralara iyi yetiştirilmiş Pan-Slavistleri yerleştirmişlerdir. Filibe Viskonsolosluğu 1857 yılında açılmış, yukarıda bahsi geçen Gerov, buraya yerleştirilmiş ve yirmi yıl Filibe'de kalmıştır. Edirne ve Tuna vilayetlerindeki Pan-Slavist hareketin ve Bulgar İhtilâlinin idarecisi Gerov'dur. Resmî yazışmalarının dışında 270 kişiyle de sürekli olarak mektuplaşmıştır. Teşkilâtın asıl başı olan İgnatıyef de, kendisini Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi olarak tayin ettirmiş, 1864 yılında İstanbul'a gelip verleşmiştir. Bu resmî teşkilâtın dışında, ayrıca, bu resmî teş-

kilâttan destek gören, yeraltı teşkilâtı da kurulmuş, ihtilâl hazırlıkları başlatılmıştır.

8. OKUL VE KİLİSELERE YAPILAN YARDIMLAR :

Pan-Slavistler, Bulgaristan'da konsoloslukları vasıtasıyla yalnız okulların kurulmasına yardım etmekle kalmamışlar, bu okulları yaşatmak, geliştirmek için para ve ders aleti yardımları da yapmışlardır. Filibe'deki Rus Konsolosluğunun neşredilmiş raporları, yapılan yardımlar hakkında gerekli bilgiyi vermektedir. 1857 Ağustosunda Rila manastırında 47.846 kuruş, 1857 Ekiminde aynı manastıra 214.593 kuruş, 1858 Ağustosunda Filibe'deki Bulgar okuluna 6.524 kuruş 4 para, Ocak 1859 tarihinde Bulgar kiliselerine dağıtılmak üzere 15 çeşit kitap, 1859 Martında Filibe yakınındaki Otluk köy kilise okulları için Moskova'dan altı sandık malzeme, 1860 Ocak ayında bizzat Rus Çar'ı tarafından Filibe'deki "Kiril ve Metodiy" adlı Bulgar okuluna 1200 gümüş ruble yardım yapılmıştır. Rusçuk Bulgar okulu adına Moskova bankasına 20.000 gümüş ruble yatırılmış, bunun % 3 faizi okula muntazaman gönderilmiştir. Rila manastırı adına Moskova bankasına % 4 faizli 1500 ruble yatırılmıştır. 1860 Ağustos ayında, Türkiye'den Rusya'ya tahsile giden Bulgar çocukları için her yıl 1500 ruble Rus Çar'ı tarafından bağış yapılmıştır. 1862 Mayıs ayında Rus Hükümeti Filibe'deki Bulgar okulu için 800 gümüş ruble, gene aynı yılın Haziran ayında aynı okula Odesa'dan beş kıt'anın coğrafya haritaları, gene aynı yılın aynı ayında % 50 indirimli satılmak üzere Rusya'dan 14 çeşit kitap gönderilmiştir. 1869 Nisan ayında Aporov manastırı yanında bir Bulgar okulu açılması için Rusya'dan 2498 gümüş ruble 50 kopek karşılığı 6733 frank gönderilmiş ve okul bu parayla inşa edilerek açılmıştır. Moskova Pan-Slavist Komitesi, Filibe Viskonsolosluğuna gönderdiği 26 Eylül 1869 tarih ve 4473 sayılı yazıda "Balkan Slavları arasında kız ve erkek okulları açmak" istendiğini, "Komitenin en fazla Güney Slavlarının eğitimi üzerinde dikkatini çevirdiğini" bildiriyor ve Gerov'dan çevre hakkında bilgi istiyordu. Rusların, Bulgar eğitimine yaptıkları bu yardımın yanında Fransa'nın da yardımlarına göz atmak yerinde olacaktır.

9. KATOLİK YARDIMLARI :

Fransız Katolik misyonerleri Filibe civarına 1836 yılında gelmişlerdir. Gelenler Dominicain ve Capucin tarikatlerine men-

sup rahiplerdi. Bu rahiplerin ilk yaptıkları iş, Bulgarlardan Roma'ya öğrenci gönderip, onları papaz olarak yetiştirmek oldu. Papaz olarak yetişenler, Bulgaristan'a döndükten sonra, bu katolik misyonerlerin çalışma hızları ve tempoları artmıştır. Bu dinî çalışmalara paralel olarak Fransız siyasi misyon faaliyetlerine de şahit oluyoruz. 1857 yılında Filibe'de Fransız Viskonsolosluğu açılmıştır. Filibe'ye Viskonsolos olarak tayin edilen M. Champoiseau (Şampuzo) ateşli bir Bulgar taraftarıydı. Konsolos Şampuzo, misyonerlerin çalışmalarına destek olmuş, misyonerler, bu siyasi destekten aldıkları güçle, Bulgar eğitimini geliştirme yolunda daha sistemli çalışmışlardır.

Burada şu noktalar ilgi çekicidir :

1. Gabrova'da, Slavlık temeli üzerine kurulmuş olan ilk Bulgar millî okulu Aprilov tarafından 1835 yılında açılmıştı.

2. Katolik rahiplerin Filibe'ye gelişleri 1836 yılıdır ki, okulun açılmasından bir yıl sonradır.

3. Filibe'de Rus Viskonsolosluğu 1857 yılında açılmış, buraya Rus Pan-Slavistlerinin yetiştirdiği ve Kırım Harbinde Osmanlı İmparatorluğu'na ihaneti, Rusya'ya yaptığı casuslukla sabit olmuş, aslen Filibe'li Nayden Gerov getirilmiştir.

4. Gene aynı yıl (1857), Filibe'de Fransız Viskonsolosluğu açılmış, bu makama, Bulgar dâvasının şiddetli taraftarlarından biri olan Şampuzo tayin edilmiştir.

5. Katolik papazlar, Bulgar gençlerini eğitim görmeleri ve papaz yetişmeleri için Roma'ya göndermişlerdir. Buradaki metod, yerli halkın kendi içinden bir papaz sınıfını yetiştirmektir.

6. Bulgar dâvası taraftarı Amerikalı protestan Hamlin de İstanbul'da 1840 tarihinde açtığı Bebek Semineri'nde aynı metodya yerli din adamı yetiştirmiştir ki, bunlar Bulgar ve Ermenilerdi.

Tarihlerin birbirine çok yakın, bazen de aynı oluşu; milletler Fransız, Rus, Amerikan; dinleri, Katolik, Protestan, Ortodoks olsa da, ister din adamı, ister siyasi görevle olsun, gelen elemanların Bulgar dâvasına taraftar olmaları ve isyanın da Filibe'de çıkması bir tesadüf olmasa gerek.

Fransa Hükümeti ve Papalığın desteği ile 1863-1864 yıllarında Filibe'de ilk Katolik Bulgar okulu açılmıştır. Bu okula

Fransa, yılda üç bin ile on bin frank yardımda bulunmuştur. Bu okulun açılmasından hemen sonra, adı geçen Konsolos Şampuzo, bir kız okulu açılması teşebbüsüne geçmiş, bu iş için hükümetinden on bin frank istemiş ve "bundan daha ciddi ve âcil bir ihtiyaca cevap verecek yardım olamaz; zira... yüzden fazla Bulgar kızına eğitim vermek söz konusudur" diyerek fikrinde ısrar etmiştir. Bunun üzerine 1865-1866 öğretim yılında kız Bulgar okulu açılmıştır. Bu okullarda öğretim Bulgar diliyle yapıyordu. Filibe'deki Fransız Viskonsolosu: "İstisnasız bütün misyoneler serian Bulgarca konuşmakta, bazıları 18 yıldan beri Filibe'de oturmakta, bu dili çok esaslı bilmektedirler" demiş ve misyonelerin Bulgar diliyle din kitapları yazdıklarını, bunların hızla yayıldığını ifade etmiştir. Bu bize, Katolik misyonelerin, Bulgarca kitaplar yazmak suretiyle Bulgar eğitime, Bulgar diline yardımda bulduklarını gösteren delillerden biridir. Nitekim Neophytos adındaki Bulgar papazının 1840 yılında Amerikalı bir misyonerin yardımı ile İncil'i Bulgar diline çevirdiğine yukarıda işaret etmiştik. Lâtinler ve Protestanlar aynı gayede ve bu gaye için kullandıkları vasıtalarda birleşmişlerdi.

Assomtion ve Ressurrection teşkilâtına bağlı Katolik rahipler Fransa ve Papalığın desteği ile 1870 yılında Edirne'de bir Bulgar okulu açmışlardı. Yatılı, gündüzlü ve seminer (din okulu) kısımlarından meydana gelen bu okula Fransa Hükümeti dört ile onbeş bin frank arasında yardım yapmıştı. Bu okulda da öğretim Bulgarca idi. Edirne'deki Fransız Konsolosu Laffon: "Sayısız Slav lehçelerinin karışımı olan Bulgar dilini Ressrectionist'e papazlarının temizleyip, geliştirerek Bulgar ırkına gerçekten bir hizmette bulduklarını" belirtmiştir. Karışık olan Bulgar dili, Rusların ve Katolik misyonelerin yardımı ile arınmış, işlenmiş ve müstakil bir dil haline gelmiştir. Bu çalışmalar neticesinde Bulgar yazı dili, Bulgar millî edebiyatı ve bir Bulgar basını, Bulgar kütüphanesi doğmuştur. Hem Katolikler, hem Amerika, İngiltere, Almanya'dan gelen Protestan misyoneri, yalnız Filibe'de değil, Filibe'nin dışında da, Bulgaristan'ın başka şehir ve kasabalarına, yayılmışlar ve çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Samokov, Razlog, Yeni Zağra kasabalarında Amerikan Protestan okulları açılmıştır.

Bulgaristan'da Pan-Slavistlerle, Katolik misyoneri ve Fransız siyasi misyonunun meydana getirdiği bu vasatta, Robert Kolej kurucusu Cyrus Hamlin'in, Dr. G. Wasburn'un, Dr. Long'

un, çalışmaları da Bulgaristan'daki Osmanlı aleyhtarlığı ve Bulgar İhtilâli faaliyetlerini hızlandırmıştır.

Bu açıklamalardan, Bulgar okullarının neden 1856-1876 yılları arasında geometrik dizi biçiminde arttığını, Bulgar millî edebiyatının ve millî kitaplığının neden bu yıllarda kurulmuş olduğunu, Bulgar basınının neden bu yıllar arasında hızla yaygınlaştığını anlamak mümkün oluyor. Bütün bu işler Bulgarlar tarafından değil, Rus Pan-Slavistleri, Katolik ve Protestan misyonerlerle, bunların teb'ası buldukları hükümetler tarafından hazırlanmış, yapılmış veya yaptırılmıştır. Rusların, Fransızların, Katolik ve Protestan misyonerlerin Bulgarlık dâvası için en faal ve çalışmalarının en yoğun olduğu dönem, bu yirmi yıllık dönemdir. Bu faaliyetlerin hukuki teminatı, 1856 Islâhat Fermanı'nda yatmakta idi.

10. BULGAR KİLİSESİNİN İSTİKLÂLİNİ KAZANMASI :

İrk ve tarih birliğini temin eden, müstakil bir dile sahip olan, millî edebiyatlarını, millî kütüphanelerini, millî okullarını ve millî basınlarını kurmuş bulunan, hatta millî tiyatrolarının temelini atan Bulgarlar, dindeki istiklâllerini de kazanma çalışmalarına girişmişlerdir. Fakat, bu fikri onlara gene Ruslar verecektir. Fener Patrikhanesine bağlı Bulgarlar, bu kiliseden ayrırlıp müstakil bir Bulgar kilisesi, Eksarhlığı, kurma gayreti içine girdiler. Rus Çar'ı ve Pan-Slavistlerin lideri Aleksandr II. "Rum Patrikhanesinden ayrılmaları ve ayrı bir kilise kurmaları, papazların Rumlardan değil, Bulgarlardan tayin edilmesi için" Bulgarlara gerekli telkinlerde bulundu.

Diğer taraftan, 1839 Gülhane Hattı Hümayunu'nda, Osmanlı teb'asının haklar yönünden eşit olduğu ifade edilmişti. Rus telkinleri ve Gülhane Hattı Hümayunu'nun müsait hükümleri, 1848 yılında Bulgar liberallerinin başında bulunan İstefanaki (İstefanaki, Bulgar olduğu halde, İstanbul'da, Rum muteber kişilerinden sayılıyordu), bir Bulgar kilisesinin teşkiline müsaade edilmesi hususunda Babiâli'ye müracaatta bulundu. Bu müracaat dilekçesinde: "İstanbul'da, tersanede, diğer devlet dairelerinde çalışan, arabacılık, seyislik, terzilik, dülgerlik, bahçıvanlık vs. gibi işler gören, ticaret için İstanbul'a gelen Bulgarların bulunduğu, Hıristiyan teb'adan Rum, Ermeni, Katolik ve Yahudilerin ayrı ibadet yerlerinin bulunduğunu, bu sebeple Bulgarların da ayrı bir ibadet yerlerinin bulunması" talep ediliyordu.

Aslında bu dilek, Tanzimat hükümlerine uygun olmakla birlikte, Fatih devrinde konan ve o devirden beri devam edegelen mevzuat hükümlerine aykırı idi. Çünkü, Fetih'ten beri kilise yapılması şer'an menedilmişti. Rum, Ermeni, Yahudi mabetlerinin tamirleri için Divana resmen başvurulması, hüküm ve ferman alınması gerekiyordu. Babîali bu cihetleri göz önünde bulundurarak, Bulgarların kilise açmalarını reddetmekle beraber, Haliç'te (Fener'de) bir papaz evi açmalarına müsaade etti. Bu evin açılması ile "Bulgar Ortodoks Kilisesi"nin temeli de atılmış oldu.

1856 yılında, Paris Andlaşmasında anılan Islâhat Fermanı'nda, ruhanî cemaatların yeniden teşkilatlanmaları bahis konusu olunca, Bulgarlar, Islâhat Fermanı'nın bu hükümlerinden faydalanarak 1860 yılında Bulgaristan'dan gelen bir heyet, kilise açma talebini yeniledi. Babîali, bu isteğe uzun müddet cevap vermedi. Fakat Bulgarların her sene biraz daha artan Rus Sefarethanesi ve Patrikhane önündeki nümayişlerini durdurmak için 11 Mart 1870 tarihli fermanla, devlet, "Müstakil Bulgar Kilisesi"nin teşekkül ettiğini resmen kabul etti. 11 Mart 1870 tarihini taşıyan bu ferman, "Bulgar cemaatına ait mezhep işleri, yeniden kurulan Ekzarhane tarafından görülecektir; bu Ekzarhanenin maiyetinde gereği kadar metropolit ve piskopos bulunacaktır. Eksarh, daimi olarak Eksarhanede içtima edecek olan Bulgar Sinod Meclisinin ruhanî revidir. Eksarhane, Ortodoks kilisesinin esas kanunlarına uygun olarak, Bulgar rahiplerinin işlerine ve piskoposlarıyla Eksarh'ın seçimine Rum Patrikhanesi tarafından müdahale vukuunu menedecek sûrette tanzimi mukarrer olan nizamnâmeye tevfi kan vazife görecektir. İstanbul Patriği, Ortodoks mezhebi icabınca Eksarh'a tasdiki memuriyet emir nâmesini verecektir. Bulgar âyini ruhaniyesinde mezhep kanunlarına saygı gösterilecek ve Patriğin ismi zikredilecektir" denilmekteydi. Böylece, Ortodoks cemaat parçalanmıştı. Fakat, aynı zamanda bir devletin, Bulgar devletinin kuruluşuna doğru çok büyük bir adım daha atılmış oldu. Nitekim Bulgar tarihçisi Todorov, Bulgar kilisesinin teşkili olayını "Bulgar milletinin Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınması" şeklinde yorumlamıştı.

İrk birliği, dil birliği, tarih şuuru, millî kütüphane, millî okul, millî basın ve müstakil kilisenin teşekkülü ile vuku bulan din birliği; aydınlarında, öğretmen ve din adamlarında teşekkül eden ideal birliği, işte Bulgar milletini, millet yapmış olan maddî ve manevî bütün unsurlar dış güçlerin yoğun ve hırslı çalışmaları neticesinde meydana gelmişti. Artık, bir vatan üzerinde

Bulgar Devletinin kurulması hadisesi kalmıştı. Onun da gerçekleşmesi lâzımdı. Bunun için de silâhlı çatışma kaçınılmaz bir hal aldı. Bu silâhlı çatışma da dış gler tarafından hazırlanacaktı.

Bir millet içinde yaşayan azınlık bir grubun, millet ve devlet olarak tarih sahnesine çıkabilmesi için :

1. oğunlukta bulunan hakim millet içindeki hainler ve gafillerle,

2. Dış glerin çok bk maddi ve mânevî destekleri şarttır. Bu iki unsur bir araya geldiği takdirde, azınlıkta bulunan gruplar, millet ve devlet olarak tarih sahnesine çıkabilmektedirler. Aksi halde bu mümkün olamamaktadır.

Osmanlı tarihi, bilhassa 19. asır, bu bakımdan oluk gibi Türk kanının akıtılması neticesinde, ortaya millet ve devlet olarak çıkan azınlıkların, buldukları toprak parçasında, çoğunluk haline gelebilmek için, yaptıkları vahşetlerin acı hatıraları ile doludur. Bulgarlarla olan silahlı çatışmada, bu kabil vahşetlerin örneklere sık sık ve bol miktarda rastlanmaktadır.

SİLÂHLI MÜCADELE

1. EŐKIYA ÇETELERİ DÖNEMİ :

Nikolay Todorov: "Bulgarlar, kalem ve Haç'la mücadele etmeyi renmiş olmakla birlikte silâhlı hiçbir zaman unutmadılar" demektedir. Kalem, Haç ve silâh, mücadelenin  önemli unsuru böylece dile getirilmiş oluyordu. Haç, devamlı olarak istismar edilecek en mühim vasıta olacaktır. Silâhlı mücadeleye gelince, Todorov, "Bulgaristan'da yirmi yıl içinde birbiri ardından patlak veren köylü isyanlarını" rnek olarak veriyordu. O'na göre: "1835, 36, 41 ve 50 yılları yiğitçe mücadele yıllarıydı. 1830 yılında Piotr ve Berkoviza, 1841 yılındaki Niş ve 50 yıllarında Vidin çevresinde patlak veren ayaklanmalar, kamuoyunun ve Sırp halkının desteğini almışlardı. Niş ayaklanmasının kanlı bir şekilde bastırılması tüm Avrupanın ilerici ruhla bezenmiş çevrelerinde büyük tepki" yaratmıştı.

Avrupalıların Niş ayaklanmasının bastırılmasında gösterdikleri ilgiye Fransız Blanquis Enquote'nin yazısını örnek olarak vermektedir. Adı geçen bu zat, Bulgar köylülerine: "Başlarına gelen felâketin büyük bir yankı yaptığını ve bu konuda yargıya varabilmek için Fransız Hıristiyanları adına buraya gelmiş olduğunu" söyleyerek kendilerini yatıştırmaya çalışmış. Blanques, Fransız Hıristiyanları adına konuştuğunu söylemekle HAÇ'ı müşterek mücadele unsuru haline getirmiştir.

Kendi sömürgelerinde meydana gelen bir olayı merhametsizce ve zalimce bastıran Avrupalılar, Osmanlı toprakları içinde meydana gelen eşkiya hareketlerinin bastırılmasını, Hıristiyanlık-Müslümanlık kavgası biçimine sokmak suretiyle, Avrupa kamuoyunu Osmanlılar aleyhine tahrik etmesini daima bilmişler ve becermişlerdir. Bulgaristan olaylarında Avrupanın bu ruh halini ve düşünce tarzını daima müşahede edeceğiz. Ne var ki, Avrupanın bu hali, yalnız Bulgaristan için değil, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek'te ve Ermeni mes'elesinde daima kendini göstermiştir ve göstermektedir. Kıbrıs olaylarında bu ruh halinin ortaya çıktığı gibi.

Nikolay Todorov, eşkiya çeteleri hareketlerini, köylü ayaklanması, millî şura dayalı ayaklanmalar şeklinde göstermek suretiyle olayları tahrif etmektedir. Bu konuda, kendisiyle hemfikir olan bazı Bulgar tarihçileri de vardır. Aslında, millî hareket gibi gösterilen ve köylü isyanları diye adlandırılan olaylar, eşkiya hareketinden başka birşey değillerdi. Bu hareketleri yapanlar, eşkiya çeteleri idi. Bunlar, daha sonraki olaylarda da görüleceği gibi, Bulgar kamuoyunun desteğine sahip olamamışlardır.

Bulgar tarihçilerinin bir kısmı ise, Bulgar millî kurtuluş hareketini 1862 tarihinden itibaren başlatırlar. Bunun için de bu tarihten sonra teşekkül eden çetelere "İHTİLALCI ÇETELER" adını vermek suretiyle, bunları, eşkiya çetelerinden ayırmak istemişlerdir. Bu ayırım da gösteriyor ki, Nikolay Todorov'un millî ihtilâl hareketi gibi gösterdiği ve köylü hareketi olarak adlandırdığı hareketler, birer eşkiya çetesi hareketlerinden ibaretti. 1862 tarihine kadar Bulgaristan'da eğitim faaliyeti artmış, millî düşüncenin uyanması ortamı, çok yaygın olmasa da, hazırlanmıştı. Buna rağmen, kurulan bu ihtilâlci çetelerde ağır basan yön, haydutluk ve eşkiyalık vasfıydı.

Filibe'nin meşhur Rus Konsolosu Nayden Gerov 18/30 Mayıs 1862 tarihinde Rus Büyük Elçisi İgnatıyef'e gönderdiği telgrafta, "Bulgarların açık bir ayaklanması imkânsız olduğundan bazıları Türklere karşı çete savaşı yapmak fikrindedir ve şimdiden birkaç çete kurulmuştur. Filibe sancağında dolaşmakta olan Bulgar eşkiya çetelerine de bu fikir telkin edilmeye çalışılmaktadır" diyor. Bu telgrafı ile Nayden Gerov, Bulgarların isyana hazır olmadıklarını, ayrıca, eşkiya çetelerinin varlığını kabul etmekle, bu çete hareketlerinin Bulgar köylü hareketleri olmadığını resmen itiraf etmiş oluyor. Buna rağmen, Türklere karşı "İhtilâlcî Çetelerin" kurulmasının istendiğini, hatta birkaç çetenin kurulduğunu, eşkiya çetelerinin de, ihtilâlcî çeteler haline dönüştürülmesi çalışmalarının olduğunu bildirmektedir.

İhtilâlcî çeteler fikrinin babası sayılan Stoikov Rakovski (1821-1867), millî devrimin ideoloğu ve lideri olarak gösterilmektedir. Rakovski'nin 1858-1861 yıllarında "Bulgaristan'ın kurtuluşu için plânlar" yaptığı, bu plânlarda, silâhlı halk ayaklanmasının biricik kurtuluş yolu olduğunu delilleriyle açıkladığı, yurt dışında geçici bir hükümetin kurulmasına yer verdiği ifade edilmektedir. Aslında Rakovski, Pan-Slavistlerle işbirliği içinde bulunan bir kimse idi. Beyin, Pan-Slavistlerdi. Nitekim bu plânların Odesa'da hazırlanması da görüşümüzü kuvvetlendirmektedir. Odesa, nasıl ki Yunan ihtilâlcî kuruluşunun merkezi olmuşsa, Bulgar ihtilâlcî kuruluşunun da merkezi idi. Rakovski'nin plânlarında, ihtilâlcî çetelerin, o zamanki Türkiye hudutları dışında hazırlandıktan sonra Türkiye'ye girmelerini ve Bulgarları ayaklandırmalarını; Bulgarlar bir kere ayaklandıktan sonra, Rusya dahil, bütün Avrupa devletlerinin müdahalelerini Bulgar dâvasına çekmenin mümkün olacağı görüşü yer almıştı. Rakovski, bütün faaliyetlerini, bu düşünce tarzına göre tanzim etmişti.

Kazan'da (Kotel'de) doğmuş ve Karlova'da, İstanbul'da Kuruçeşme Rum okulunda okumuş olan ve hayatı Türklerle mücadele içinde geçmiş bulunan, 1858-1860 yıllarında Odesa'da ikamet eden Slaveykov, 1860 yılında Belgrad'a yerleşmiş, 1862 yılında "Bulgar Lejyonu"nu kurmuştur. Bulgar ihtilâlcî çete hareketi bu lejyonun kuruluşu ile başlar.

Rakovski'nin de, ihtilâlcî çeteler kurma fikirlerini gerçekleştirmek için Belgrad'a gitmesi tesadüf olmasa gerek. Slaveykov'un Bulgar lejyonunu Belgrad'da kurması ve Rakovski'nin Belgrad'da askerî bir birlik teşkil etmesi, her ikisinin gerisinde bu-

lunan ve merkezi Odesa'da olan bir beynin plânının tatbikinden başka birşey değildi. Aslında Rakovski'nin, bir Bulgar kahramanı, milli devrimin ideoloğu ve lideri olmaktan çok, Pan-Slavistlerin maşalarından biri olduğu fikri daha ağır basmaktadır.

Ayrıca, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, "Osmanlı arşivlerinde bulunan ve henüz neşredilmemiş olan vesikalarda, Bükreş cemiyet-i fesâdiyesi diye bahsedilen bir cemiyet kurulmuştur" demektedir. Bu bilginin ışığı altında şöyle düşünmek mümkündür: Bulgaristan'daki ihtilâlcî çetelerin faaliyetleri, Bükreş (Romanya) ve Belgrad (Sırbistan)'dan idare edilmiştir. Nitekim olaylar, bu düşünceyi doğrulamışlardır. Çeteler, Romanya ve Sırbistan'dan Osmanlı topraklarına girmişlerdir.

2. İHTİLALCİ ÇETELER VE FAALİYETLERİ :

Sırbistan ve Romanya'da hazırlanan çeteler, Rakovski plânına uygun olarak, Türkiye sınırları içine girmeye başlamışlardır. 1862 yılında 150 kişilik, 1864'de 12 kişilik, gene aynı yılda başka bir 12 kişilik, gene 1864 yılında Sırbistan'dan 15 kişilik, ayrıca hem Sırbistan'dan hem de Eflâk'tan gönderilen üç küçük çete gene aynı yılda, 1866 yılında 12 kişilik bir çete Türkiye sınırları içine girmiştir. Bütün bu çeteler Eflâk ve Sırbistan'da hazırlanmış ve bu memleketlerden Türkiye'ye gönderilmiştir. Bu çetelerden bir kısmı yakalanmış, bir kısmı, Türk silahlı kuvvetleri, bir kısmı da Türk çeteleri tarafından çarpışma neticesinde öldürülmüş ve dağılmaya mecbur edilmiştir. Ancak, bu çetelerden bir kısmı silâhsız masum Türk köylülerini öldürdükten sonra geldikleri yere kaçmışlar, hiçbir ciddi iş yapmamışlar, Bulgarlardan bekledikleri yardımı görememişlerdir.

3. 1867 İSYANI :

1867 isyanı diye geçen olay, Rakovski'nin ihtilâlcî çete hareketlerinden başka birşey değildir. Panayot Hlitov idaresinde 30 kişilik bir çete, 28 Nisan 1867 tarihinde Tuna'yı geçmiş, yolda rastladığı birkaç silâhsız Türk'ü öldürmüştür.

Filip Totü'nün elebaşılığındaki 35 kişilik başka bir çete, 17 Mayıs 1867 tarihinde Zıştovi yakınından Tuna'yı geçmiştir. Bu çete de, yolda rastladığı silâhsız Türkleri, kendilerini ihbar edeceklerinden çekindikleri için kesmiştir.

Petır Petkov idaresindeki 15 kişilik üçüncü bir çete de, Niğ-bolu yakınından Tuna'yı geçmiştir. Fakat bu çete farkedilmiş ve Türk silâhli kuvvetleri tarafından takip edilmiştir.

Yeremin Bilgarov'un idare ettiği 160 kişilik bir çete de, Sırbistan'da hazırlanmış, sınırı geçerken Türk askerleri tarafından görülmüş, hemen silâhli çarpışma başlamıştır.

Bu çeteler tarafından Bulgar halkına beyannameler dağıtılmış, bu beyannamelerde "Balkan Muvakkat Hükümeti" tâbiri bulunduğu gibi, bu beyannamelerde: "Ey biraderler! Vakit ve saat geldi. Hukuk ve serbestimizin taharrisine cümlenizi dâvet ediyor. İş bu dâvete riayet ve itaatle serbestiyet-i müstakileye şayan bir millet olduğumuzu dünyaya beyan edelim. Herhangi milletten olursa olsun hattâ Müslüman dahi olsa, kendi ırz ve manusu ile yaşayıp da rahat duranın hayat ve memet ve namus ve mezhebi vikaye olunacaktır. Bizim muradımız tahammül olunamayan suis-timalatı def' ile hukuku ve serbestiyeti milliyemizin istihsalinden ibarettir" deniliyordu. Ayrıca, bu beyanname ile, Padişaha hitaben bir dilekçe de dağıtılıyordu.

Bu beyannamede, Bulgaristan'ın istiklâli ve muhtariyeti dile getiriliyor, bu fikre ve harekete karşı çıkacaklar tehdit ediliyorlardı.

1867'deki ihtilâlcî çete harekâtını, fevkalâde yetkilerle Bulgaristan'a gönderilen Mithad Paşa, kısa bir zamanda bastırdı. Ele geçirilen suçlular, Tırnova ve Rusçuk'ta mahkeme edildiler ve mahkeme kararına uyularak idam olundular.

Mithad Paşa'nın Bulgar çete harekâtını sür'atle bastırmasını vek'anüvis Lütü Efendi şöyle yorumlamıştı: "Mithad Paşa'nın böyle çabuk kesip biçmesi bağ budamaya benzemiştir. Çünkü, bağlar budanınca asmanın köklerine kuvvet verildiği gibi şu hareket-i kat'iyane Bulgarların uruku milliyelerine yeniden kuve-i galeyânı mucip olmasıyla muahharen görülen hali netice vermiştir."

Lütü Efendi'nin bu yorumunu, Mithad Paşa'nın başarısına olan kıskançlığına bağlayanlar da vardı. Fakat, Lütü Efendi'nin, Mithad Paşa'nın seri ve başarılı hareketini yorumlama tarzına benzer bir yorumlamayı da Gerov'da görüyoruz. Gerov, Filibe'nin

Avusturya Konsolosuna: "O (Midhat Paşa) Bulgarlara vatan için ölmeyi öğretiyor" demişti.

1867 başarısızlığı, Bulgar halkının çetecilerle bir olmadığını, onlara iltifat etmediğini, halen Osmanlıların sadık teb'ası olduklarını göstermiştir. Hattâ, bütün bu ihtilâlcî hareketlerin altında daima Nayden Gerov'un bulunduğunu bilen Bulgarlar, ondan şikâyetçi olmuşlar ve Bulgaristan'dan alınmasını hükümetten resmen istemişlerdi. Bu hakikatleri Filibe'nin Fransız Konsolosu Dozon'un 1867 yılı resmî raporlarında görmek mümkündür.

1867 başarısızlığı Rus diplomatları tarafından da görülmüş ve taktik değiştirme zarureti duyulmuştur. Nitekim, Rusya Dış İşleri Bakanlığı Asya İşleri Dâiresi Direktörü Stremouhov imzasıyla Filibe Viskonsolosu Gerov'a 18/30 Ocak 1868 tarih ve 1093 sayılı talimatta: "Hıristiyanların vakitsiz ayaklanma teşebbüslerinden kaçınmaları" istenmiştir.

4. 1868 ÇETE HAREKÂTI :

Rusya Dış İşleri Bakanlığı Asya İşleri Dâiresi'nin bu talimatına rağmen 1868 yılında kurulan büyük bir çeteye, Koca Balkan'a ulaşmak ve orada geçici bir hükümet kurma görevi verilmişti. Bu çete Tuna'yı geçerken, Türk sahil muhafızlarınca görülmüş, Koca Balkan'a doğru, zaman zaman vuku bulan silâhli çatışmalarla birlikte, bir kovalamaca başlamıştı. Takip sırasında, çeteden epey eşkiya öldürülmüştü. Sonunda çete Koca Balkan'a varmış, fakat Türkler tarafından kuşatılmış, üç kişi kuşatmadan kaçabilmiş, diğerleri imha edilmiştir. Bu Bulgar çetesini takip edecek miktarda asker olmadığından, Türk köylerinden eli silâh tutan gönüllüler toplanmış, bu gönüllülere Bulgarlar da katılmış ve çetecilerle çarpışmışlardı. Kuşatmadan kaçabilen üç kişi, İstanbul'a ulaşabilmiş, oradan Rus Büyük Elçiliği'nin yardımı ile Odesa'ya gönderilmişlerdi.

1868 çete hareketi, ihtilâlcî çetelerin son hareketi olmuştur. 1867, 1868 çete hareketlerinde görüldüğü gibi Bulgarlar, halen çetecilere karşı Türklerle birlikte hareket etmekte idiler. Bu ihtilâlcî çete hareketinde bulunan Zaimof diri olarak yakalanmıştı. Mahkeme yaşının küçüklüğü -on yedi- sebebiyle Zaimof'u sekiz yıla mahkûm etmiş ve Diyarbakır'a sürmüştü. Zaimof, ka-

çılması imkânsız olan Diyarbakır hapisanesinden, Trabzon'daki Rus Başkonsolosu N. Timofeyef'in adamları tarafından, kaçırılmıştı.

5. TAKTİK DEĞİŞİYOR :

"Pratik deneyimler Bulgar devrimcilerine, dıştan hazırlanan ve yalnızca gönüllü birliklerine dayanan bir ayaklanmanın, kendinden bekleneni gerçekleştiremeyeceğini göstermiştir." Rus diplomasisi de bu işin farkındadır ve taktik değiştirmenin zaruretine inanmıştır. Bunun için Bulgaristan'ın içine dönülmüş ve yeraltı ihtilâl teşkilâtı işine girişilmiştir. Dışarıdan çete hazırlayarak, Türkiye'ye sokma fikrinin kahramanı olarak nasıl Rakovski bulunmuşsa, yeni taktik için de yeni bir kuklaya ihtiyaç vardı. Bu da bulundu. Bulunan bu yeni şahıs Vasil Levski (1837-1873) idi. Nikolav Todorov'a göre Vasil Levski, "bir özgürlük havarisidir ve ulusal kurtuluş mücadelesinin en büyük önderidir."

Levski'nin ortaya attığı yeni fikir, "Bir İç Devrimci Örgüt" oluşturma fikriydi. Başka bir ifadeyle, ülkenin dışında değil, Osmanlıların Bulgaristan toprakları üzerinde bir teşkilatlanma yoluna gidilecekti. Levski, bu fikirlerin gerçekleştirilmesi için bütün hayatı boyunca uğraştı.

Dikkat edilirse, Rus diplomasisinin fikirleri ile, Levski'nin fikirleri aynıdır. Fikrin kaynağı, yani beyin, Rusya'dır. Nitekim, sahnede daima iki kişi görünmektedir: Bunlardan biri Nayden Gerov, diğeri de İgnatıyef'tir.

Vasil Levski'ye mal edilen içeride gizli teşkilat kurma teorisi kısaca şudur: Dışardan çeteler göndermekle Bulgar halkı ayaklandırılmaz. İçerde çalışmak gerekir. İçerde kurulacak gizli ihtilâl teşkilâtı bölge komiteleri esasına göre çalışacaklardır. Bu komiteler bir merkezden idare edileceklerdir. Bükreş'teki merkez, Bulgar ihtilâl teşkilâtı olacaktır. Bölge teşkilâtlarının birer başkanı, birer başkan yardımcısı, kasiyeri ve belirsiz sayıda üyeleri olacaktır. Bölge komiteleri, Bükreş'teki merkezin emirlerine mutlak sûrette itaat etmek zorundadırlar. Merkez ile bölge komiteleri arasındaki haberleşmeyi sağlamak için bir gizli posta olacaktır. Gizli teşkilâtın bir de gizli polisi bulunacaktır. Bunun üyeleri doğrudan doğruya merkez komitesince seçilecektir ve mahalli komitelerce bilinmeyecektir. Gizli teşkilâtın sıkı bir disiplini ola-

cak, ihanet edenler, teşkilâtın parasını yiyenler, gizli mektupları açanlar vs. ölümle cezalandırılacaklardır. Bu esaslara göre, köylerde, kasabalarda, şehirlerde gizli teşkilât komiteleri kurulacak, bunlar bölge komitelerine bağlanacaklardır. Bükreş'teki Merkez İhtilâl Komitesi'nin yöntemi altında bulunacak olan bölge komiteleri, Bulgar halkını ihtilâle hazırlayacaklardır. İhtilâl uygun bir zamanda verilecek emir üzerine bir anda bütün bölgelerde birden çıkarılacaktır. Teşkilâtı kurma vazifesi Lazki'ye verilmiştir.

Vasil Lazki'ye mal edilen bu fikirler, Odesa komitesinin başında bulunan Yorgiyeff tarafından tez olarak ortaya atıldığı iddia edilmiştir. Bu teze göre, "İhtilâl ancak "halk içine karışıp", "halkla kaynaşarak" başarılır... Türkiye dışında kalıp, Türkiye'de ihtilâl çıkarmak mümkün olmaz." Görüldüğü gibi, Odesa teşkilâtının başında bulunan Yorgiyeff'in ortaya attığı fikirlerle, Vasil Lavski'nin fikirleri aynıdır. Bu ayniyet bize, her iki lideri idâre eden, her iki lidere fikir veren beynin, aynı beyin olduğunu göstermektedir. Herşey ortadadır. Ruslar, beyin vazifesini görmekte, başarısızlığa uğranıldıkça taktik değiştirmekte, bunun için de fikirlerini söyleyecek ve ilerde kahraman olarak anılacak, yeni insanları öne sürebilmektedirler.

Bu fikirlere uyularak, Eflâk ve Buğdan'daki on altı şube, yavaş yavaş Türkiye'ye göç etti. Yaş'takiler, Tırnova'ya taşındılar. Kalas'takiler İslimye'ye yerleştiler. Türkiye içinde sekiz şube daha açıldı:

1. Otluk köyü (Filibe sancağına bağlı)
2. İvraca kasabası (Vidin'e bağlı kaza merkezi)
3. Batak köyü (Filibe sancağına bağlı)
4. Niş
5. Yenipazar
6. Saray-Bosna
7. Debre
8. Dukakin

Tırnova ve İslimya teşkilâtları ile birlikte bu on şubenin her birine yetkili şefler tayin edildi.

Ayrıca, Yogyeff'in dört maddelik aşağıdaki teklifi ve yürürlüğe girdi :

1. Bütün Bulgar köy öğretmenleri, en kısa zamanda komiteye üye olacaklar,

2. Bulgar köy papazları, teşkilâta sokulacak ve bunların hepsinin halis kan Bulgar olmaları temin edilecek... Bulgar köylerinde Rum papaz bırakılmayacak,

3. Bulgar köylerinde Osmanlı'ya sadık çorbacıların kulakları bükülecek. Zaptiyelerle fazla dost olan çorbacılar sür'atle temizlenecek,

4. Bulgar köylerinde silah ve mermi depoları yapılacak.

Yeni teşkilât, tesirini gösterdi. Bütün daskallar (erkek öğretmenler), papazlar, daskaliçalar (bayan öğretmenler) hep Bulgar milliyetçisi kesildiler. Kiliseler, çeteleri barındıran birer gizli kışla, köy okulları birer cephane deposu haline sokulmuşlardı.

Nihayet, Nisan 1870 tarihinde Bükreş'te "Bulgar Merkez Teşkilâtı Komitesi" kuruldu. Yapılan propaganda ve çalışma semeresini verdi. Mahalli köy ve kasaba komitelerinin çoğalması üzerine 1872 yılında bunların birleştirilerek bölge komitelerine gidilmiştir. 1872 yılında, Orhaniye (Botevgrad) kasabasında ilk bölge komitesi meydana geldi. Buna on beş komite bağlandı; bunların on ikisi köy komiteleriydi. Ekim 1872 tarihinde Tatar Pazarcıkta, Kasım 1872'de İslimye, Eski Zağra ve Tırnova'da, Aralık 1872'de Lofça'da bölge ihtilâl merkezleri teşekkül etmiştir. Bunlara, çeşitli köy ve kasaba komiteleri bağlanmıştır. Üç yıl içinde oldukça sık bir yeraltı ihtilâl ağı meydana gelmişti.

Bu teşkilâtın silahlanma işi, içerden ve dışardan yapılmakta idi. İçerden, pazarlardan, panayırlardan silâh alınırken, büyük silâh yardımı da Rusya'dan yapılmakta idi. Bu silâh sevki de, Pan-Slavistlerin kontrolü altında gerçekleşiyordu.

1871 yılında bir isyan çıkarılmak istenmişse de, Rus ajanları tarafından geri bırakılmıştır. 1872 yılında Tuna vilayetine gelen Levski, yeni mahalli komiteler kurmuş, fakat, yakalanarak 6 Şubat 1873 tarihinde Sofya'da asılmıştır. Bu olay, Rusçuk Rus Konsolosunu tedirgin etmişti. Konsolosun bu tedirginliği, isyanın geri bırakılmasına sebep olmuş. Eğer Levski, tutulmamış ve

asılmamış olsaydı, 1875 tarihindeki ihtilâlin 1873 tarihinde çıkması ihtimali çok kuvvetli idi. Levski'nin asılması, ihtilâli durdurmuştur. Bazen bir idam, bir ihtilâli durdurabilmektedir.

6. 1875 İHTİLALİ :

Rusya'nın, Fransa'nın Prusya karşısında yenilmesiyle Avrupa'da serbest kalması, Bosna-Hersek isyanının uzayıp gitmesi, Rus-Pan-Slavistlerine Bulgar ihtilâli zamanının geldiğini düşündürmüştür. İgnatiyef, Bulgar ihtilâlcilerinden Stoyan Stanbolov (1854-1895) ile görüşmüş ve isyanın uygun bulunduğunu bildirmiştir. Pan-Slavistlerin tahminin hilâfına, Bosna-Hersek isyanı Türkiye sınırları içindeki Bulgarlar üzerinde herhangi bir tesir icra etmemiştir. Nitekim, Rusya'nın Rusçuk Başkonsolosluğu Kâtibi Kulov'un, İgnatiyef'e gönderdiği 1 Ağustos 1875 tarihli ve 233 sayılı raporunda, Hersek olaylarının Tuna vilayetinde (Silistre, Vidin, Niş'in birleşmesiyle Tuna vilayeti teşekkül etmişti) "Hemen hemen hiçbir belli yankı meydana getirmediğini", fakat, Tuna'nın sol kıyısındaki mülteci Bulgarları ayaklanmaya çağırdıklarını yazmaktadır. Aynı günlerde, Bükreş'te çıkan Bulgar İhtilâl Komitesinin organı olan Bayrak Gazetesi, ihtilâl lehinde ateşli yazılar neşrediyordu. 27 sayılı çıkan Bayrak Gazetesi, genç Bulgar ihtilâlcilerinden Hristo Botev (1848-1876) tarafından çıkarılıyordu. 1875 ihtilâlinin hazırlayıcılarından ve Bükreş ihtilâl komitesinin faal üyelerinden olan Botev, Pan-Slavistlerin emirlerine körü körüne itaat eden bir kimse idi. Botev'in önderliğindeki Bükreş Merkezî Komitesi, "acil, gecikmesiz bir halk devrimi" belgesiyle isyan hazırlığına girişti. Bulgar ihtilâlcileri, üç isyan bölgesi tespit etmişlerdi: Eski Zağra, Rusçuk, Şumnu bölgeleri.

Eski Zağra Bölgesi: Eski Zağra bölgesinde, isyanı çıkarmak üzere Stoyan Stanbolov görevlendirilmiş, 20 Ağustos 1875 tarihinde Eski Zağra'ya gelmişti. Eski Zağra'da ihtilâl tohumları 1869'da atılmış, ihtilâl komiteleri 1870'te kurulmuştu. İhtilâlin 16 Eylül 1875 günü çıkarılmasına karar verilmişti.

Rusçuk Bölgesi: Rusçuk'ta gizli ihtilâl komitesi 1871'de kurulmuştu. Rusçuk'ta Türk nüfusun çoğunlukta olması, askerî garnizonun orada bulunması, ihtilâlin Rusçuk'ta çıkarılmasını zorlaştırıyordu. Bunun için Çerkova-Voda köyünde 1874 yılında gizli komite kurulmuş, komiteyi yönetmek için iki Bulgar öğretmen bu köye tâyin edilmişti. 21 Eylül 1875 gecesi isyan etmek için bütün hazırlıklar tamamlanmıştı.

Şumnu Bölgesi: 15 Eylül 1875 günü bu bölgeye Bükreş'ten gizli kurye gönderilmiş, 17 Eylül tarihinde isyanın çıkarılacağı bilgisi verilmişti.

Hazırlıkları tamamlanan 1875 İhtilâli, Bulgar tarihçilerinin ifadesiyle söylersek "Türkler tarafından daha başında bastırılmıştır."

Filibe sancağına bağlı olan Kızanlık ve Eski Zağra (Zağra-i Atik), Hasköy ve Çırpan kazalarında çıkarılmak istenen bu isyan, Zağra, Kızanlık memurlarının zamanında hareketiyle hemen bastırılmıştır.

Şumnu bölgesindeki isyancılar da, hiç birşey yapamadan yakalanmışlar, içlerinden sekiz kişi kürek cezasına çarptırılmış ve Musul'a sürülmüştü.

Ruşuk bölgesindekiler de birşey yapamamışlar, çete reisi Yordanov yakalanmış, yolda kaçmaya teşebbüs etmiş, bir erimizi şehid etmesi üzerine, kendisi de öldürülmüştür. Böylece Rusçuk hareketi de bastırılmıştır.

İsyanın bir anda bastırılması üzerine, İstanbul'daki Rus Büyükle Elçisi İgnatiyef, 2/14 Ekim 1875 günü Çar II. Alexandre'a şunları bildirmişti: "Tahminime uygun olarak, Bulgaristan'da tasarlanan hareket tamamen başarısızlığa uğradı. Şefler randevu günü yerlerinde bulunamadılar. Bununla beraber Eski Zağra'da ve Balkanlarda iki küçük çarpışma oldu. Buna katılan gençlerden birkaçı tutuklandı. Geri kalanlar dağıldı. Mahalli makamlarca yapılan tutuklamalar Bulgar halkına dehşet verdi.

"Bu olaylara mümkün olduğu kadar az önem verilmesinin Türkiye'nin yararına olacağını Mahmud (Nedim) Paşa'ya anlattım... Kendisi tamamen benim fikrimi benimsemiştir (İp est complément abondé dans mon sens). Onun sayesinde Osmanlı makamlarına emirler verilecektir. Bu emirler, bugünkü durumdan faydalanılarak baskıyı artırmalarına imkân bırakmayacaktır umduğundayım."

Rus Büyükle Elçisinin isyan konusundaki kararlılığını, Büyük Elçilik Müsteşarı Nelidov'un 13/25 Ekim 1875 tarihli Çar'a yazdığı yazıdan takip edelim: "Hersek hareketi, Sırbistan ve Karadağ'ı (savaşa) sürükler sürüklemeyiz, orada (Bulgaristan'da) yeni karışıklıkların patlak vermesini beklemek gerekir."

7. 20 NİSAN/2 MAYIS 1876 NİSAN İHTİLALI :

1875 ihtilâlinde yasaklananların sorgulamalarında, Sırp ların, Bulgarlara fiilen yardım edeceklerini ihtiva eden delillerle, daha başka kuvvetli deliller de ele geçti. Rusya, bu delillerin ele geçmesinden tedirgin olmuştu. İgnatıyef, bu duruma çok gücendiğinden "Osmanlı Devleti bu hadiseyi bizim tahrikimize hamletmesin. Rusya Devleti Bulgaristan'ın asayişini ister. Lâkin Bulgarları iyi idare etmek Osmanlı Devletinin menfaati iktizasından olduğu halde, bazı fesat çıkarıcıların kandırmalarına aldanan saf kimselere de asi gözüyle bakmak, kendilerini haps ve zindana koymak lâyük değildir. Bu tedbirleri şiddetle yerine getiren memurlar yerlerinde bırakıldıkça Bulgarlar emin olamazlar ve içlerinde aşırı fikirlere sahip olan fesatçıların tahriklerine uymaya mecbur olurlar. Daha sonra Bulgaristan'da asayiş bozulursa, buna Rusya Devleti ve diğer devletler kayıtsız kalamazlar" gibi sureti haktan görünen ve içinde tehdit unsurları bulunan laflarla, 1875 ihtilâlini anında söndüren Edirne Valisi Hurşid Paşa ile, Filibe Mutaassarrıfı, Mithad Paşa'nın damadı, Tosun Paşa'nın, Zağra ve Kızanlık kaymakamlarının görevlerinden alınmalarını, hapsedilen asilerin salıverilmelerini ısrarla istedi. Mahmud Nedim Paşa, ihtilal ateşini söndüren bu zevatı taltif edip yerlerinde bırakacağına, Rus Sefirinin isteklerini kabul edip, bu vatanperver ve vazifesinas memurları değiştirdi, hapishanelerdeki asileri salıverdi. Edirne Valisi Hurşit Paşa'nın yerine Selanik VALİSİ Ömer Fevzi Paşa, Filibe Mutasarrıfı Tosun Paşa'nın yerine de Kıbrıs Mutasarrıfı Aziz Paşa getirildi. Nisan ihtilâlinin hazırlandığı merkez durumundaki Filibe'ye tayin edilen Aziz Paşa, eskiden beri Rus Büyük Elçiliği ile sıkı münasebeti bulunan bir Rusofil, ayrıca, eski adı Sokoloviç olan Slav kökenli biri idi.

Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın gafleti bununla bitmiyordu. Kendisi, Bulgaristan'ı teftişe, Ahmed Cevded Paşa'yı göndermişti. Ahmed Cevded Paşa Ma'ruzat'ında, seyahatini, seyahat esnasında gördüklerini anlatmak üzere Mahmud Nedim Paşa'nın huzuruna gider. Mahmud Nedim Paşa'nın tutumunu şöyle anlatır: "Hemen Edirne ve Filibe üzerinden intihâbata nezaret eyleyerek Sofya'ya kadar gittim ve andan Edirne'ye avdet ettim. İcrâ ettiğim tahkikata nazaran Bulgaristan'da bir azim ihtilâle istinâd peydâ olduğu ve âkılâne ve hakîmâne hareket olunursa önü alınabileceği anlaşıldı. Lakin Mahmud Paşa'ya yazacak olsam derhal İgnatıyef'e göstereceğini bildiğim cihetle yazmayıp, şifahen arzetmeye karar verdim."

"Ol gece Mahmud Paşa'nın konağına gittiğimde, Rumeli'nin ahvalini sual edeceğine, umur-u maliye bahsini açtı." Bu ifadeden anlaşılacağı gibi, Mahmud Nedim Paşa, Ahmed Cevded Paşa'nın Bulgaristan'la ilgili müşahedelerini dinlememiş ve o konuyu açtırmamıştı. Gene Ahmed Cevded Paşa'nın bu ifadesinden Mahmud Nedim Paşa'nın herşeyi, devlet sırrı olsa dahi, İgnatıyef'e açtığı anlaşılıyor.

Bulgaristan, yukarıda anlatılan merhalelerden geçerek, Nisan ihtilâline gelmiş ve Rumî takvimle 20 Nisan 1876 tarihinde ihtilâl patlak vermişti.

Kırk yıllık çok yönlü ve yoğun çalışma ve gayretlere, Mahmud Nedim Paşa'nın gafletine, gafletinden doğan hatalı tutumlarına, Filibe Mutasarrıfı Aziz Paşa'nın ihanet diye adlandırılacak yanlış davranışlarına rağmen, Bulgarların Nisan ihtilâli, on gün dayanamamış, çabucak bastırılmıştı. Bulgar ihtilâlini yerinde tahkik eden Baring'in, ihtilâl ile ilgili respitleri şöyleydi :

"Ayaklanmanın başlıca tahrikçileri dışarıdan gelmiştir ve dış tahrik olmasaydı ayaklanma çıkmayacaktı; fakat bunların kendi ihtilâlcî ve Pan-Slavist fikirleriyle halkı ne dereceye kadar endoktrine ettiklerini söylemek kolay değildir... Papazlar ve öğretmenler ihtilâlcî eğitime muhtemelen en fazla kulak verenlerdi ve çorbacıardan bazıları da işe karıştırılmışlardı. Fakat saygıdeğer Bulgarların çoğunluğunun buna fiilen katılmadıklarına inanıyorum. ... Köylüler, Türkler kendilerini öldürecek diye aldatılarak köylerini boşaltmışlardır; küçük kasabalar halkı tehditle ve son derece aşırı yabancı yardım vaadiyle ayaklanmaya iştirak ettirmişlerdir... İhtilâl iyi plânlanmış, fakat sefilce uygulanmıştır. Halkın kalbi açıkça bununla değildi. İsyancılar masum Türkleri öldürmek ve diğer isyan hareketlerinde bulunmakla hata ettiler. Fakat fiilen kendilerine karşı hücum geçildiği zaman gösterdikleri direnme, direnme sözüne lâyık değildir." İhtilâlin özeti, Baring'in bu respitinde yatmaktadır.

Haziran ayının ilk yarısında, Bulgaristan'da durum normale dönmüştü. Bu, Rusya'nın aleyhinde, Türkiye'nin lehinde bir durumdu. Hatta Bulgar kamuoyu da Rusya'nın aleyhine dönmeye başlamıştı.

Bu durumu hazmedemeyen Rusya, Osmanlı-Rus harbini çıkarmak suretiyle, Bulgaristan'la ilgili düşüncelerini tatbik safhasına koyacaktır.

KAYNAKLAR

- 1) Acaroğlu Türker, Bulgar Hikayeleri. Redhose Yayınevi, Haziran 1967.
- 2) Ahmed Cevded Paşa, Ma'ruzat, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.
- 3) Avcıoğlu Doğan, Millî Kurtuluş Tarihi, Cilt 1.
- 4) Bulgaristan'da Türk Varlığı, Bildiriler, 7 Haziran 1985. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, s. 87, Ankara 1985.
- 5) Danişmend İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt IV.
- 6) Géza Fehér, Bulgar Türkleri Tarihi. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.
- 7) İnalçık Halil, Tanzimat ve Bulgar Meselesi.
- 8) İslâm Ansiklopedisi, Tanzimat Maddesi.
- 9) Prof. Dr. Kafesoğlu İbrahim, Bulgarların Kökeni, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1985.
- 10) Ord. Prof. Karal Enver Ziya, Osmanlı Tarihi Cilt VII.
- 11) Kırşehirlioğlu E., Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri, Bedir Yayınevi.
- 12) Mahmud Celâleddin Paşa, Mir'atı Hakikat. Tercüman 1001 Temel Eser 138, İstanbul 1979; 148, İstanbul 1980.
- 13) Nikolay Todorov, Bulgaristan Tarihi, Öncü Kitabevi Yayınları: 38, Birinci Baskı, Eylül 1979 İstanbul.
- 14) Şimşir Bilâl N., Bulgaristan Türkleri, Bilgi Yayınları Bilgi Dizisi: 38, Birinci Basım, Şubat 1986.
- 15) Şimşir Bilâl N., Rumeli'nden Türk Göçleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 35, Seri III.
- 16) Tepedelenlioğlu Nizamettin Nazif, Sultan İkinci Abdülhamid ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar, Bedir Yayınevi, İstanbul 1986.
- 17) Ord. Prof. Uzunçarşılı İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Cilt 1, Üçüncü Baskı.
- 18) Yaver Halil, Türkiye ve Balkanlar, Nereye Gidiyorsun Türkiye? Gutenberg Basımevi, Galata 1937.